

.....

Bíró A. Zoltán

Az esély esélyéről

avagy
hogyan is lesz kulturális antropológia Kelet-Európában?

Niedermüller Péter tanulmánya nem a kulturális antropológia mint diszciplína kiépítésének hogyanjával foglalkozik, hanem – a címben tett ígérethez híven – a paradigmákat és esélyeket veszi számba. Maga a tanulmány azonban – mint antropológiai textualizáció és mint "megjelenés" – a diszciplína építésének–adaptálásnak egy igen markáns gesztusa. Hozzászólásomban erre a gesztusra kívánok reflektálni, hivatkozva azokra a megállapításokra is, amelyek mintegy rátapadnak a paradigmákat és esélyeket bemutató fő gondolatmenetre, s amelyek révén a szerző ha röviden is, de határozottan állást foglal a diszciplínaépítés módját illetően. Szándékosan választott "mellébeszéléssel" nem kívánom elterelni a figyelmet mindazokról a kérdésekről, amelyeket Niedermüller Péter föltehetően tanulmánya elsődleges üzenetének szánt.

a) Ebben a régióban a kulturális antropológiáról való beszélés mint textualizáció igen nagy konstruáló szereppel bír annak a valaminek a létrehozásában, aminek még nem sikerült elfogadható nevet kölcsönözni. Ez a valami egyelőre inkább csak egy elvárás-konstrukció, mintsem tudományág. Nincsenek definiált szerepei, működő intézményei, s kevés azok száma, akik érdeemben foglalkoznak vele. Magát az elvárás-konstrukciót pedig egy szűk körű réteg jobbra rendszeretlen nyilvános magatartáshalmaza tartja életben. A játszható magatartásoknak már többféle változata (tanuló, oktató, kutató, szakértő, szimpatizáns) és formája (előadás, zártkörű eszmecsere, divatjellegű csevely, szakszöveg, média hír, konferenciaviselkedés) kialakult, de maguk a magatartások még nem kanonizálódtak. Ezt a magatartásokból összeálló "ősgomolyt" két elem tartja össze. Az egyik a fentebb már említett igénykonstrukció, amely a saját társadalomra irányuló, pragmatikus jellegű és lényegi kérdésekre koncentráló társadalomkutatás intézményesítésére irányul.

.....

A másik összetartó elem az a szimbolikus fölénytudat, fölényérzés, amely a magukat ebbe a táborba sorolók között jelen pillanatban az együvé tartozás, a közös cselekvés kereteit megadja.

Sokféle feltételtől függ, hogy mindebből mikor lesz céltudatos kutatási gyakorlat, hosszabb időre tervezett intézményhálózat, működő információs rendszer, utána a saját lábán álló társadalomkutatási diszciplína. Tény, hogy jelen pillanatban a konjunktúra kedvező, s minden "antropológiai" vonzatú magatartásformának térfoglaló és diszciplína-építő szerepe van. Míg a társadalom működése iránt érdeklődő tudományágak ma a saját érvényességi kör szűkebbre vonásával, illetve identitásuk újradefiniálásával kénytelenek foglalalkozni (szociológia, néprajz), addig a "kulturális antropológia" címkéjét magára illesztő diszciplínakíséret – legalábbis a kelet-európai régióban – a megjátszható magatartások terjedelmes halmazából válogathat. Az új diszciplínának helye mindenképpen van, a kérdés csak az, hogy kerülnek-e kellő számban építők és területfoglalók, s mire lesznek képesek ezek a vállalkozók...

b) Niedermüller Péter tevékenységének domináns szerepe van mindabban, ami ma Magyarországon a "kulturális antropológia" embléma alatt történik. A remélt tudományos diszciplína kiépítésének érdekében több területen dolgozik: s nem csupán az e tanulmánya által is képviselt textualizáció síkján mérvadó az, amit tesz, hanem az is, amit a diszciplína számára óhatatlanul szükséges képzési rendszer, "információs burok", intézményesítés, networképítés, illetve a nyilvános magatartás- és diszkurzusformák definiálása terén végez. A továbbiakban csupán a diszciplínaépítés szemszögéből nézve kívánok szólni vitaindító-nak szánt tanulmányáról, hangsúlyozva azt, hogy a tanulmányba foglalt állításoknak és kérdésfelvetéseknek az antropológiai diszkurzus burkán belüli megtárgyalása legalább olyan fontos, mint a diszciplínaépítés mikéntjére irányuló reflexiók. A csiga meg a háza közös növekedésének klasszikus esete ez, azzal a nem csekély eltéréssel, hogy sem a diszciplína növekedése, sem pedig a működését lehetővé tevő burok építése nem rendelkezik előrekódolt modellel. Ezért a végeredmény esetenként többféle lehet. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy úgy az antropológia tárgykörébe tartozó témák szakmai megvitatásának, mint a keretépítésre irányuló reflexióknak a diszciplína jelenlegi stádiumában lehet a legkonstruktívabb szerepe.

c) A szerző antropológiai diszkurzusában általában nagy szerepet kap a néprajz és az antropológia viszonyának tárgyalása. Így van ez ebben a tanulmányában is. "A kelet-európai antropológia szerveződése két pilléren nyugszik" – állítja mindjárt tanulmánya elején. A második pillér kapcsán írja: "a tudományterület konstituálódásának fontos összetevője az a kritika", amely a mai néprajzi kutatásoknak arra az irányzatára vonatkozik, "amelyet *hagyományos* néprajzi kutatásnak lehet nevezni" (91. o. kiemelés: N.P.). A továbbiakban oldalakon át idézi és elemezi azoknak a kutatóknak a nézeteit (Hermann Bausinger, Utz Jeggle, Konrad Köstlin és mások), akik a német néprajztudomány vonatkozásában valóban elvégezték azt a kritikát, amely – paradigmátikus jegyei folytán – alighanem más kelet-európai nemzeti néprajztudományokra is alkalmazható.

A kérdés számomra az, hogy mennyiben szükséges az itt és most létező néprajztudomány kritikája a kulturális antropológiának nevezett, most kiépítendő, működésbe helyező diszciplína megalapozásához. Egyáltalán: ez a kritika valóban lehet-e valamiféle

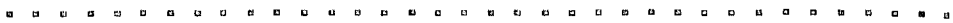
.....

pillér? Sajnos, korántsem ismerem annyira az idézett szerzők munkásságát, mint a vitaindító tanulmány szerzője. Az általam ismertek alapján el tudom képzelni, hogy Hermann Bausinger és követői számára a hatvanas-hetvenes években a német néprajz kritikai elemzése jelentette a legtermékenyebb identitástermelő mezőt, a német néprajztudomány gyakorlata szolgáltatta a kiépítendő diszciplína-identitás számára a legtöbb fölhasználható anyagot. Azt is el tudom fogadni, hogy a mai Magyarországon a néprajz (mai és tegnapi) működése, mint "nemzeti" jelenség, az antropológus számára fontos – és viszonylag könnyen becserkészhető – vadászterület. A néprajzhoz mért öndefiniálást azonban az építendő diszciplína számára nem tartom feltétlenül szükségesnek, sőt azt is mondanám, hogy ma már a kelet-európai antropológiák építésével–adaptálásával foglalkozni kívánóknak célszerűbb elhanyagolniuk ezt a kézenfekvő öndefiníciós manővert, s célszerűbb úgymond "átlépni" ezt a viszonylag könnyen fölhasználható "anyagot". Igaz, hogy a néprajztudomány gyakorlata magyar vonatkozásban is igen jó építőanyagot kínál, jól gyakorolható rajta az identitásépítésnek az ellentétpárok fölállítására szorítkozó módja (nem korszerű–korszerű; régi–új; hagyományos–modern; haszontalan–hasznos). Több okát is látni vélem annak, hogy mindettől várhatóan hasznosabb lenne eltekinteni, csupán jelezném a fontosabbakat:

– A néprajz mint társadalomkutató diszciplína ma egyértelműen visszaszorulóban van, tulajdonképpen folyamatosan "gyengülő" ellenfél. Intézményi kerete, nyilvánosságformáló ereje, pénzosztó hatalma lehet még jelentős, akár oly mértékben is, hogy esetenként akadályozza – példának okáért – az antropológia szerveződését, mindez azonban nem változtat azon, hogy folyamatosan leszálló ágban van. Ma még viszonylag stabilnak látszó falai mögött olyan gondok váltak tartóssá, mint a rejtett hatalmi "megrendelés" és legitimitáció csökkenése, a kutatási kedv lanygulása, az utánpótlásképzés fogyatékosai stb. A kulturális antropológia kiépítőinek–adaptálóinak számolniuk kell azzal, hogy a diszciplína identitásának az a része, amelyet a gyengülő ellenféllel való szembehelyezkedésre épít, föltehetően kis terjedelmű és használhatatlan lesz.

– Amennyiben a hagyományos néprajzra irányuló kritikát a kelet-európai antropológiák kialakításában alappillérként kezeljük, a diszciplína konstruálásából elvont kizárjuk mindazokat, akik nem néprajzosként indulva egyébként képesek lehetnek a diszciplína építésére (s akik ma névlegesen szociológusok, tömegkommunikációs szakértők, nyelvészek, történészek stb). Amellett, hogy nem tudnak aktívan részt venni az egyik alappillér építésében, s ily módon jelentős személyi jellegű legitimitációs lehetőségtől esnek el, az is gondot okozhat, hogy sosem fogják igazán érteni–kihasználni a kiépített diszciplínának egy jelentős részét. Az ilyen típusú önkéntelen kizárás felveti azt a kérdést is, hogy a diszciplína identitásépítésének ez a fejezete nem áll-e ellentmondásban az interdiszciplinaritás elvével, amelyről tanulmánya végén Niedermüller Péter is említést teszi.

– A diszciplína kiépítését ma el lehet kezdeni, de föltehetően azok fogják elvégezni, akik ma még egyetemi hallgatóként ismerkednek az antropológiával. Számukra a néprajzhoz viszonyított identitás érthetetlen és követhetetlen lesz (kivéve persze azokat, akik a néprajzos indíttatás ellenében igyekeznek antropológussá válni). Ebből a szempontból is meggondolandó, hogy már a kezdet kezdetén megalapozzuk-e egy olyan pillért, amellyel az antropológia tényleges gyakorlóit nem tudnak majd mit kezdeni.

d) Niedermüller Péter rövid, számomra meggyőző érvelés keretében ismerteti azt a fordulatot, amely az antropológiában morális és ideológiai kritikaként jelentkezve hangsúlyozottan ráirányította a figyelmet az ismeretelméleti problémákra is (kognitív antropológia, interpretatív antropológia). Ez a fordulat lejátszódott – többé-kevésbé hasznosítható eredményekkel. Úgy gondolom, a kelet-európai antropológiák kiépítőinek–adaptálóinak föl kell tenniük azt a kérdést is, hogy az öndefiníció során ezt a kritikai utat kell-e járni, vagy a kialakítandó identitás számára más pillér(ek) után kell nézni. Kell-e a tudományos és ideológiai jellegű "falak" szimbolikus legyőzésével foglalkozni, vagy a diszciplína identitásának épülését rá kell bízni arra a képzési, kutatási, magatartásforgalmazási gyakorlatra, amely ma még alig-alig mutatkozik, de amely a saját társadalomra irányuló antropológia "hódítása" révén előbb-utóbb beindul? Ez utóbbi változat nyilván azt jelentené, hogy elegendő a képzési, kutatási, magatartásforgalmazási gyakorlat egyfajta csendes animálásával foglalkozni. A kétféle út közti választásnak – mint minden stratégiai döntésnek – a problémáját csak akkor lehet megoldani, ha megfogalmazzuk a célt, amit el szeretnénk érni. S e tekintetben a diszciplína mai és holnap építőinek–adaptálóinak arra a kérdésre kell választ adniuk, hogyan képzelik el, hogyan kívánják a gyakorlatba átültetni a társadalomról alkotott antropológiai interpretációk (már amikor számottevő mennyiségben lesznek ilyenek!?) forgalmazását. Miképpen teremtik meg és tartják fenn a releváns nyilvános beszéd azon locusait, amelyeken a nem látható, nem tudatos társadalmi jelenségek, folyamatok, struktúrák – ahogyan ezt a szerző megfogalmazza tanulmánya zárórészeiben – "láthatóvá és tudatossá" tehetőek? A diszciplína identitását alkotó pillérek kiválasztása mögött – kimondva vagy ki nem mondva – az e célról alkotott elképzelés áll. Mint minden életvilág, az intézményesülni vágyó kulturális antropológia is a társadalmi tér egy szeletének birtoklására "tör". Ennek a saját térnek a körvonalazása vagy körvonalazódása nélkül csak paradigmákról lehet beszélni, s esélyekről már sokkal kevesebb reménnyel.

Csíkyszereda, 1994. február 17.